

Mohács – a történettudomány és a kulturális emlékezet narratívái

(Krúdy Gyula: *Mohács*)

Krúdy Gyula *Királyregények* címmel kiadott trilógiájának első könyve a *Mohács*. A regény 1926-ban született, abban az évben, mikor a mohácsi csata négyszázadik évfordulójára emlékeztek Magyarországon. A trilógia e részére vonatkozó filológiai adatokat Kelemen Zoltán összegyűjtötte, többek között Barta András adatközléseire is támaszkodva.¹ E kutatásokból kiderül, hogy a *Mohács*ot megelőzte egy kisregény, melynek Krúdy az *Árnyékkirály* címet adta. Az *Árnyékkirály* folytatásos közlésben jelent meg a *Pesti Napló*ban 1926. augusztus 8. és október 7. között, majd Krúdy a kisregény X–XIV. fejezeteit beépítette az 1926. szeptember 15-én a *Magyarországban* szintén folytatásokban publikálni kezdett *Mohács*ba. A regény csak 1927-ben jelent meg könyv formában, és alcímet is kapott: *Két árva gyermek vergődése*. A főcím *Mohács*, mely nem csupán egy helynév, hanem a kulturális emlékezetben a nemzeti veszteség toposzává vált emlékezhely, és mint ilyen, történelmi regényt ígér. Az alcím azonban a tragikus élettörténetet, illetve a saját sorstragédiaként megélt történetet is mellé helyezi a 19. század óta létező Mohács-narratívának. A tragikus hangoltság és a múlt nagy eseményeinek, kivételes alakjainak felléptetése jellegzetes műfajpoétikai elvárása a 19. századi történelmi regénynek. Krúdy Gyula regényében, mely már időben távol van a műfaj kezdeteitől és első virágkorától, eltérést tapasztalunk e műfaji hagyománytól. A tragikus hangvétel érezhető ugyan az események, illetve a korabeli Magyarország politikai viszonyainak elbeszélésében, de erősebben mutatkozik meg az uralkodópár, később Habsburg Mária személyes élettörténetében. A történelmi távlatot öltő események elbeszélésének hangnemébe ráadásul ironia is vegyül, így még inkább láthatóvá válik, hogy a múlt – különösen a történelmi regényben – nem pusztán vagy nem is igazán reprezentáció, hanem nyelvben születő világ. A regény itt következő értelmezése arra vállalkozik, hogy megmutassa, hogyan válik emlékezhellyé egy történelmi regény, mely egy emlékezhely által felidézhető történetet mond el, alternatívát teremtve a történelmi tudatban a nemzeti veszteség és a katasztrófa narratívájában megalkotott történetnek.

¹ KELEMEN Zoltán, *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, Bp., Argumentum, 2005, 103–153.

Az alcímben említett két árva gyermek Habsburg Mária és a gyermek király, II. Lajos. Az elbeszélő a regény első három részében az alcímben kijelölt szereplőkre fókuszálva elmondja Mária Magyarországra érkezését az innsbrucki kolostorból, majd a királyi pár budai életének folyását egészen addig, míg II. Lajos elindul Mohácsra a törökök elleni harcba – Csepelg Mária kíséretében. E két élettörténet mellett mintegy kulisszaként épül fel a korabeli Magyarország, melyet – többek között – a két gyermekként említett uralkodópár vagy éppen az uralkodni kénytelen gyermekpár perspektívájából ismerünk meg. A regény negyedik részében elbeszélőváltás történik: az addigi mindentudó elbeszélő helyét átveszi a király íródeákja, aki elkísérte Lajos királyt a csatába, és látta őt elmerülni a sárrá duzzadt Csele-patakban. A regény tanúságtevőként lépteti fel a deákot, aki azonban épp arról mond le, hogy a csata eseménytörténetét elbeszélje. Azon a helyen, ahol a csatáról lenne szó, három pont szakítja meg beszédét, hogy az aztán ugyancsak három pont után, mely a hiány alakzataként válik beszédessé, folytatódjon a következő bekezdésben. A folytatásban még látjuk néhány pillanatra a lovát nehezen megülő királyt – immár a harcok után. A deák tanúságtetele nem a csata eseményrendjének összeállítását szolgálja, célja az emlékezés, a tragikus légkör hiteles felidézése, illetve annak megteremtése. A tanúságtevés nem teremt hőst II. Lajosból: a deák írása nem a királyra és a tanúságtevésben kötelezően megörökítendő bátorságára fókuszál, hanem a ló természetére, erejére, amellyel II. Lajos nem tudott megbirkózni. A Ferdinándtól kapott paripa harci ereje és ügyessége ki van próbálva, nem úgy, mint a királyé. A csatavesztés felidézésébe ironia is vegyül: a természetes ló nem szokott meneküléshez, és a megáradt patakot nem tudja átugrani. Az íródeák a király magasztalása helyett inkább saját szerepvállalásának megörökítésére használja a hősteremtés retorikáját: „Itt volt az ideje, hogy megragadjam a király lovának a zabláját. A szilaj német ló nehezen engedelmeskedik akaratomnak, beleizzadok, amire a lovat elkormányozhatom az első hadisorból, aztán neki a mezőnek, neki a pataknak, amely piszkosan, sárgán, Kis-Duna módjára kavargva futamodik partjai között. A király lova nem akar ugrani. A megveszett bestia megtagadja az engedelmességet. Kétszer-háromszor vágatunk neki az ugrásnak, a király lova félrerántja magát az ugrás előtt. Hogy jó példával járjak elől, elhatározom, hogy én ugratok előbb a makrancos állat előtt. »Bele a sarkantyút!« – kiáltom uram, királyom felé. Az én lovam partot ért. Hátranézek. A király lova ugrás közben dögölten visszahanyatlik a partról a patakba. A patak partján az üldöző pogányság. A király elmerül a sáros vízben.”²

Az íródeák a szemtanú helyzetéből jelen időben mondja újra a látott és átélt eseményeket. Ez a retorikai eljárás pillanatképet, illetve mindig jelen idejüként felidézhető képet fest az eseményekről. Az eseménysor szubjektív narráció eredménye, a deák sajátként feltüntetett felkiáltását is kommentálja: az elbeszéltség hangsúlyos mozzanata a képnek. Az elbeszélő a történesek aktív részeseként, majd krónikásaként lép fel, ezzel a hitelesség illúzióját kelti. Más szemtanú híján szava hiteles is, legalábbis a szépirodalmi fikció így is történhetett poétikai alapvetése szerint. A deák elbeszélése királyhúségről győzi meg Má-

² KRÚDY Gyula, *Mohács*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 174–175.

riát, akit el is kísér Pozsonyba, és megörökíti az ottani eseményeket is. Jegyzeteiben *Dominájának* nevezi a királynét, vagyis története, mely a csata előtti és utáni eseményeket és emellett király iránti hűségét is reprezentálja, elnyerte Mária bizalmát. A deák saját szavahihetőségét más tanúságtevők szavainak elbizonytalanításával is megpróbálja fenn tartani. A történetírás Brodarics István emlékezését tekinti forrásértékűnek.³ A deák Brodaricsot is elbeszéli jegyzeteiben. Először a pápai nuncius róla szóló tudósításának említését jegyzi le, mely szerint Brodaricsot menekülés közben elfogták a csehek, akik elkéstek a csatából; másodszer a deák már nemcsak a róla szóló hírt illeszti be elbeszélésebe, hanem Pozsonyban meg is jeleníti a szerémi püspököt: kifosztottan érkezett, de vitézi magatartásáról számolt be. E beszámoló azonban nem jut el Máriához, aki Brodarics tanúságtevését nem is a királyra nézve tartja említésre méltónak, hanem Szapolyai, a tót király hollétére vonatkozóan. Mária szemében ugyanis a csatából elmaradó vajda, aki mindig is a trónra tört, királygyilkossá válik. A tanúságtevésnek az özvegy királyné e gyanúját kellene igazolnia, illetve a deáknak arról is be kellene számolnia, milyen tervet sző Szapolyai János a király halála után.⁴

Azáltal, hogy az íródeák felveszi a regény elbeszélőjének szerepét, létrejön a Mohácsnál történtek poétikailag lehetséges, a történetírásból ismert narratíváját relativizáló értelmezése. A történelmi regény – a műfajt övező irodalomtudományos diskurzus anomáliákban gazdag, mégis konszenzusos megállapítása szerint⁵ – az események megértésének egyik lehetséges útja. A deák narrációjának önreflexív mozzanatai is részesei az értelemalkotásnak. Az elbeszélőnek a Mohácsra, majd a csatába indulás napjára eső megjegyzései az étkezési szokások fényében értelmezik az elkövetkező, illetve az elbeszélés utólagosságának pozíciójából a már megtörtént és tragédiával végződött eseményeket. A feljegyzések a gasztronómia regénypoétikailag beszédes kódjaiban olvassák újra a történelmi tudatban a 19. század óta nemzeti katasztrófaaként őrzött mohácsi vész történetét. A deák elbeszélése bevonja az étkezési szokásokat az elbeszélői horizont értelemalkotásába: „Pénteki napon indultunk el Budáról a török ellen, mert ezt a böjtös napot javasolták a papok, valamint királyném. Mária is szerencsés napnak mondja a pénteket. Ámde én, szegény diák, már kora gyermekségem óta ellenséges napnak tekintém a pénteket. Mennyi szárazbabot kellett ennem a kolostorban.”⁶

A papok, illetve Mária, az ország oltalmazó királynéja a vallásos gondolkodásban országot, nemzetet megtartó erőt lát. A harcba indulás napja nem lehet átgondolatlan, hisz a véletlen vagy az esetlegesség nem része a fatalitást kontinuitássá változtató keresztény gondolkodásnak. A vallásban Mária országának, Magyarországnak nemzetmegtartó ereje fedezhető fel, valamint ugyanez rejlik a dinasztikus érdekekben, melyek a királyné

³ Lásd BRODARICS István, *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 1985.

⁴ Mária többször is tót királynak nevezi a vajdát, eltávolítva őt a magyar királyi cím viselésének lehetőségétől.

⁵ Lásd BÉNYEI Péter, *A történelmi regény elmélete körüli dilemmák* = B. P., *A történelem és a tragikum vonzásában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 19–46.

⁶ KRÚDY, i. m., 167.

számára a másik releváns értékrendet képviselik.⁷ Az íródeák azonban átértelmezi a böjtös péntek jelentését: nem a keresztény közösséget összetartó közös bűnbánat és megtisztulás napjaként él az emlékezetében, hanem a megpróbáltatások, a koplalás fűződik hozzá. A deák deszakralizálja a pénteket, sőt e nap a regény gasztronómiai utalásrendszerében baljóslatú is lesz. Az étkezési szokások elbeszélése, a rájuk vonatkozó reflexiók nemcsak a deák történetmondására jellemzőek, hanem a regény mindentudó elbeszélője is gyakran él velük. Bőséges étkezés jellemzi az ország minden világi és egyházi főúrának házát, kivéve a királyét, mert ott a pénzhány, a tartozások ellehetetlenítik a királyhoz méltó vacsorát. Lajos pusztán ajándékokból, főúri vadászatokból, más konyhákból kölcsönként maradékból, illetve a Mária hozományából megmaradt némi pénzből jut méltóságteljes ételekhez. Harcha vonulása is böjtös péntekre esik. Az ellenfél, a falánk Szapolyai viszont pazarlóan él, mint ahogyan az a trilógia második részéből (*Festett király*) kiderül – ő távol is marad a csata helyszínétől. A királyné böjtös előrelátását a második és a harmadik rész (*Az első Habsburg*) is iróniával vonja be: a Budáról Pozsonyba elmenekült özvegy királynét és udvartartását, hű magyarjait a pozsonyi polgárok halvacsorái tartják el – melyeknek költségeiről persze polgári pontossággal kimutatás készül.

Visszatérve a deák jegyzeteiben étkezés és eseményrend összefüggéséhez, ugyancsak beszédes az elbeszélőnek a csata napjára vonatkozó megjegyzése: „Mikor lóra ültünk, akkor eszméltem rá, hogy reggelizni el is felejtettem, pedig nem szoktam az ilyesmiről megfeledkezni, amikor dologba megyek.”⁸

A deák fenntartja a baljóslatú előreutalás retorikáját, melyet az elbeszélés gasztronómiai utalásrendszerében az étkezés hiányosságai, illetve elmaradása alakítottak ki. A visszatérő elbeszélői pozícióban lehetséges szentenciózusnak ható kijelentés pedig csak megerősíti az elbeszélés gasztronómiai utalásokból származó egyszerre tragikus és ironikus hangoltságát.

A regény Mohácsnak mint emlékezhelynek sajátos reprezentációját alkotja meg már az elbeszélői pozíciók és perspektívák, valamint a történet fókuszába állított szereplők révén is. A mű alternatív történelmet ír regény formájában. Mohács a 19. század óta már nem a Habsburg birodalmi tudat aspektusából jelenik meg az emlékezetben, hanem olyan sorsfordító eseményként, mely évszázadokra lehetetlenné tette a független, egységes magyar nemzetállam létrehozását. Mohács e historiográfiai jelentését az az utólagosan megalkotható szimbolikus jelentés-összefüggés is megerősítette, mely Világost és Trianont állította a nemzeti emlékezhelyek Moháccsal kezdődő sorába.⁹ A történelmi tudatban a 19. század óta immár nemzeti veszteségként számon tartott esemény, a mohácsi csata, a költészetben a „visszavonás” toposzának értelem-összefüggésébe is beilleszkedett – így

⁷ Benedict Anderson a 19. században kialakuló nemzettudatot megelőző kulturális rendszerként értelmezi az európai gondolkodást átható kereszténységet és dinasztikus birodalmi tudatot. A nemzet elgondolását a 19. századot megelőzően a vallásos képzeletvilág és a dinasztikus érdekek alapozták meg. Lásd Benedict ANDERSON, *Elképzelt közösségek*, ford. SONKOLY Gábor, Bp., L'Harmattan–Atelier, 2006, 25–33.

⁸ KRÚDY, i. m., 173.

⁹ Kelemen Zoltán adatközlésében említi, hogy az 1926-ban megjelent *Mohácsi emlékkönyv 1526 Előszavában* Klebelsberg Kunó párhuzamot von a trianoni és a mohácsi veszteségek között. Lásd KELEMEN, i. m., 143.

például Kisfaludy Károly vagy Kölcsey Ferenc verseiben. Krúdy regényében Mohács őrzi e jelentéseket, ugyanakkor e hely Mária és Lajos számára személyes tragédia színhelye is lesz, hisz megfosztja Máriát a hitvesi szerelemtől, és attól, hogy ő maga is betöltse Lajos oldalán azt a feladatát, melyre a kolostorban éveken át felkészítették: hogy Magyarország királynéja legyen. A regény elbeszélője pedig iróniával kezelik a nemzeti egységben gondolkodó, de az ország törvényes királyát a törökkel szemben megsegíteni vonakodó magyar főurakat. Az ő nemzetfogalmuk a nemzeti király személyén alapul. Számukra Rákosmező szimbolizálja az ország egységét, nem pedig Buda, ahol II. Lajos trónja áll. A történet főszereplőit, Máriát és Lajost a magyar urak, de még Jagelló Anna és a fiktív humanista tudós, Logus Tamás is folyton a Rákoson hozott törvényekre emlékezteti.

Rákos szintén emlékezhely: a magyar főurak a nemzeti királyválasztást lehetővé tevő törvénykezés helyeként emlékeztetnek rá, illetve oda összehívott országgyűléseikkel mindig időszerű jelenként élik meg az ott történt/történő eseményeket. A törvénykezés praxisában a hely az örök jelenhez kapcsolódik, soha nem merülhet feledésbe. A történetírás adataiból tudható, hogy 1505-ben az ide összehívott országgyűlés kimondta: a magyar nemesség a Jagelló-ház kihalása után többé nem választ idegen uralkodót. A regényben Máriának – aki idegenként érkezik az országba, mégis magyar királyné lesz – a magyarok megismerésében, saját cselekvési lehetőségeink értelmezésében állandó mementóul szolgálnak a Rákos neve köré szőtt intelmek, mint például Logus Tamás következő szavai: „A magyar törvények. A magyar Rendek. Az országgyűlés, amelyet a nemesség bármikor összehívhat a Rákos mezejére. A magyar országgyűlés a legnagyobb hatalom a világon. Felette áll a királynak.”¹⁰

Logus intelme az országgyűlést olyan hatalmi instanciaként mutatja be, mely különbözik a Mária számára legitimnek számító hatalmi formától. A humanista szavai folyton elvilágiasítják a hatalmi viszonyokat, nem úgy, mint ahogyan azokat Mária elgondolhatónak és gyakorlatban alkalmazhatónak tartja: „Őszintén megmondom, hogy engem azok a törvények nem érdekelnek, amelyeket a magyar urak hoznak. Az én törvényeimet a mindnyájunkban lakozó Istenség szabja meg. Nemhiába voltak humanisták a mestereim, megtanítottak gondolkozni. Engem a törvények csak a pénzszerzés szempontjából érdekelnek. Ennél a pontnál nem akarok összeütközni a törvényekkel.”¹¹

Mária humanista nevelést kapott, de hatalom- és törvényértelmezése látszólag ellentmond annak, amit Logus Tamás, a humanista tudós képvisel – hiszen egyik mondatával a kereszténység kulturális univerzumának sémái szerint gondolkodik a hatalomról, másik mondata pedig nagyon is deszakralizált gondolkodásra, hatalomfelfogásra vall. Valójában ez az ellentmondás csak látszólagos: Mária a humanista és kolostori nevelőitől tanult módon jól bánik a szavakkal, és az értelemtulajdonítás retorikai műveleteit mindig aktuális beszédhelyzetének megfelelően alkalmazza. A törvények és a hagyományok megőrzésének és újraértelmezésének egyidejűsége, illetve kettőssége gyakran megoszlik beszédében: a kolostori nevelés kialakította vallásosság, valamint az a fajta tudás, melyet ön-

¹⁰ KRÚDY, *i. m.*, 56.

¹¹ *Uo.*, 97.

magáról családfájának megismerésével szerez, formálja benne a vallásos és dinasztikus alapokon álló uralkodói identitást. Királynéként csak akkor tudja szerepét legitimmé tenni, ha a nem dinasztikus és nem szakrális erőt képviselő országos rendek gyűlésének törvényeit kívül helyezi a számára érvényes hatalmi-politikai diskurzuson. Mária narratívájában a rákosi országgyűlés nem képviseli az ország egységben maradásának és fennmaradásának eszméjét, holott Rákos-mező a historiográfiai tudatban utólagosan a Habsburg Birodalmon belül is a szuverén magyar állam eszméjét hivatott őrizni.

Mária esetében a magyarokhoz, a nemzethez, az országhoz való viszony nem a közös múltban gyökerezik, hiszen – mint ahogyan azt a történelmi regény olvasóitól elvárja, hogy tudja – Mária idegen, aki épp a Habsburg–Jagelló keresztbeházasodási szerződés révén lett magyar királyné, megakadályozandó, hogy Mátyás után újra magyar király kerüljön a trónra. Az elbeszélő ennek ellenére a magyarokat védelmező szereppel ruházza fel őt, Magyarország védelmezőjének, Szűz Máriának az allúzióin keresztül. A regény először abban a jelenetben társítja e szerepet a Habsburg hercegnőhöz, mikor ez a Dunán Magyarországra érkezik. Az elbeszélő az eső ellenére a hajó fedélzetére lépteti a leendő királynét, így ugyanaz a látvány tárul elé, amelyet a hazaérkező főispán lát. Az elbeszélő szabad függő beszédben fog bele Magyarország üdvözlésébe, így az akár a főispán vagy Mária szólama is lehetne, mely belső monológként is olvasható:

„– Most már itthon vagyunk! – kiáltott a hajó orráról a szalai főispán, és kitátotta a száját, hogy igyon a hazai esőből.

Ó Magyarország, Szűz Mária országa! Szép voltál te minden időkben azoknak a szíveknek, akik bennük hittek. Akik mindig csak azt mondták szemük végső lezárulásáig, hogy Magyarországon a legjobb a víz, mert itt átváltozik még a felhő is, amely idegen tájakról vándorol ide, itt megédesedik a forrás, a Duna, amely abból az ősvilágból maradt itt, amikor a magyarok még Ázsiában voltak. [...] Ó, Magyarország [...]: vajon érezted-e szíved dobbanásában azt a sorsfordulatot, amely abban a percben történt életedben, amikor Mária hajója a húsz evezőssel átsiklott a magyar határon?”¹²

Attól kezdve, hogy Mária Magyarországon van, maga is égi anyjának nevezi Szűz Máriát. Védelmező szerepe elsősorban Lajos királyra terjed ki, akit a magyarok törvényes uralkodójuként kell hogy tiszteljenek. Mária szemszögéből Magyarország egysége a király, illetve az ő hatalmát megalapozó Habsburg–Jagelló birodalmi érdekek, valamint a kereszténységnek Európa egységét biztosító ereje által létezik. Mária királynéként a Lajosra irányuló védelmező, segítő erejét az egész országra kiterjesztheti – megvédve mind a királyt, mind az országot a kapzsi magyar oligarcháktól és legfőképpen a durva Szapolyai Jánostól, aki vagyonára és katonáira támaszkodva akarja királlyá koronáztatni magát. Mária perspektívájában a mohácsi vereség nem nemzeti sorsfordító esemény abban az értelemben, hogy a magyar trónutódlás bátyja, Ferdinánd révén biztosítva van. Magyarország integritását szerinte épp az bontaná meg, ha Szapolyai, a tót király magyar királlyá választatná magát. Mária Mohácshoz való viszonyát tehát a Habsburg Birodalomhoz és a keresztény Európához tartozás ténye határozza meg. Nem úgy, mint az általa gyűlölt

¹² *Uo.*, 51.

Szapolyaiét, aki Mohácsról a Rákos-mezei törvénykezés összefüggésében úgy gondolkodik, mint a nemzeti veszteség helyszínéről. A regény narrációjának beszédes mozzanata, hogy Szapolyai János perspektívájával közvetlenül nem találkozunk; az ő nézőpontját, a magyar trónutódlásról való gondolkodását mások beszédén keresztül ismerjük meg. Így például Jagelló Annáé által, aki Máriával együtt az innsbrucki kolostorban várta, hogy menyasszonyból királyné legyen – Habsburg Ferdinánd oldalán. Anna hercegnő alkalmas és hajlandó az uralkodásra, ugyanakkor a nagyhatalmi érdekek diktálta politikát jól ismerő emberként festi le a vajdát Máriának: „Olyanféle ember volt, hogy ha Lajos öcsém nem jön a világra véletlenül, hát akkor már réges-régen ő a magyarok királya. A magyarok ugyanis egy országgyűlésükön törvényt hoztak, hogy atyám halála után megint nemzeti királyt fognak választani. Szabad lesz újra a királyválasztás, és Budán azért örvendeztünk, amikor Lajos született, mert Zápolya uram most már nem lehetett többé király.”¹³

Anna Szapolyait egy nemzeti-politikai narratívában helyezi el, és rámutat arra is, hogy az uralkodói hatalom legitimitása hatalmi-politikai nézőpont kérdése. A narráció szintjén létrejön Szapolyainak az az identitása, mely a nemzeti összetartozás szimbolikus alakját alapozza meg. Mária ellenben úgy tekint rá, mint leendő férjének, a magyar királynak az ellenfelére, aki a magyarok önkényesnek tartott törvényeit akarja érvényesíteni, keresztülhúzza ezzel a Habsburgok és a Jagellók hatalmi legitimációs politikáját, megsemmisítve Máriának már a kolostorban és a császári házban elsajátított nemzetmentő, védelmező szerepét. Anna szavainak ugyancsak beszédes mozzanata, hogy öccse születését véletlennek nevezi. A Jagelló hercegnő királyi hatalomról való gondolkodása különbözik a Máriáétól: nincs meg benne az a mozzanat, mely a világ teljességét, a hatalom folytonosságát a keresztény gondolkodásból alapozza meg. A világról való tudás számára nem a vallásos gondolkodás univerzáléi felől szerveződik. Alakjának e vonását erősíti, hogy férjhezmenetele is az esetlegességek jegyében alakul: Miksa császár jegyezte el, V. Károly menyasszonya volt, majd Ferdinándhoz kell feleségül mennie – prokurátor házassági szertartáson.

Mária nézőpontjából tehát Magyarország a Habsburg birodalmi tudat keretein belül képzelhető el, és e tudatforma határozza majd meg Mohácsról való gondolkodását is. Az elvesztett csata hírére menekülni készülő asszony a következő szavakat intézi Thurzó kincstárnokhoz: „Térj magadhoz, ember. Nem látod, hogy gyöngé nő létemre mily bátran viselem sorsomat? Én nem akarok meghalni, mint ti itt valamennyien körülöttem. Élni kell Magyarorszáért, nem pedig a halálba szökni a bánat elől [...]. Mi történt a pénzemmel, ötvenmázsányi vert ezüstömmel?”¹⁴ Mária királynéi feladata – a saját szerepértelmezésén belül megképződő sorsszerű elrendelés szerint – az ország megmentése a török veszedelemtől. Ehhez szükséges bátorsága, Budáról való menekülése és titokban szerzett pénze. Számára Mohács személyes tragédia, de nem nemzeti katasztrófa. Az ország még megmenthető, hisz Ferdinánd lesz a király. Mária jól ismeri a törvényt: mind a dinasztikus kapcsolatokat, mind a vallását, de a magyarokét is. A magyar rendek törvénye azon-

¹³ *Uo.*, 12.

¹⁴ *Uo.*, 177.

ban pusztán egy durva és falánk trónkövetelőben, a Mária szemében királygyilkos Szapolyaiban ölt testet. Az özvegy királyné számára egyértelmű a döntés: elutasítja a vajda házassági ajánlatát: „A törvény, a szerződések, amelyeket nagybátyám, Miksa császár kötött Ulászlóval... – felelt szívére szorított kézzel Dominám. – A szerződés, amely az ausztriai háznak biztosítja a magyar trónust, amelyre királyok és magyar urak esküt tettek. Ezért lesz itt a király Ferdinánd.”¹⁵

E szavak az íródeák feljegyzéseiből származnak. Mária hűségé Lajoshoz egyben a magyarokhoz való hűségét is kifejezi. Ő egy magasabb rendű törvény értelmében marad mindig Magyarország királynéja, amely szerep nem lehet azonos Szapolyai János feleségének szerepével. A regény itt Máriában a morális helytállás alakját teremti meg, ugyanakkor a történetírás források alapján igazolni tudja, hogy Mária fontolóra vette Szapolyai ajánlatát – bár végül bátyja javára mégis lemondott a trónról.¹⁶

Az erős és egységes Magyarország utolsó magyar uralkodójaként emlékeztetéssé vált Corvin Mátyás neve gyakran megjelenik az elbeszélő szölamában, amikor a hatalom gyakorlásának, az ország összetartásának dilemmái merülnek fel Lajos király gondolataiban. Mátyás Lajos számára is követendő példát nyújtó uralkodó. Látszólag ellentmondásos, hogy egy Jagelló-házból való király miért tekint csodálattal Mátyásra, miközben apjáról, akitől a koronát megörökölte, alig vannak ismeretei, illetve emlékei. E paradoxon a humanista kultúra értékörző, kulturális emlékezetet teremtő erejében oldható fel. A trónterem, a könyvtár az uralkodni kénytelen Lajos számára a humanista uralkodó eszményét közvetíti, melyet ő maga is sajátjának vall. Ha lenne hozzá ereje, ha nem kellene minden pillanatát számára terhes kormányzási ügyekkel, veszekedésekbe torkolló vitákkal, fizetésektelenségét beismerő szegyenkezéssel töltenie, akkor Lajos maga is csak e könyveknek szentelné minden idejét.

A történelmi regény szívesen alkalmazza a mitizálás poétikai eszközeit a hősteremtés végett. Krúdy művében is találkozunk a mítoszteremtés, illetve a legendásítás gesztusával: Lajos király születésének történetében, valamint a Mátyás királyra történő utalásokban. Lajos esetében azonban nincs szó hősteremtő gesztusokról. Lajos árva gyermekként született magyar királynak: születésekor anyja meghalt, a korán született gyermeket pedig sertésgyomorba csomagolva tartották életben, míg megerősödött. E történet deheroizáló gesztusa a narrációnak, nem pedig a tragikus hős teremtésének eszköze. A regény Lajos élettörténetét e negatív alapozó mítosz jegyében beszéli el. Erősíti ezt Jagelló Annának öccse születésére tett utalása is. A gyenge, nem uralkodásra született gyermek történetének beszédes, iróniával színezett mozzanatai között említhető, hogy a magyar főurak az ország szegénységét hitelesen reprezentálandó rongyos csizmát adtak Lajosra. Az íródeák a király utolsó napjának elbeszélésekor a genealógiai emlékezet megteremtésének jegyében, illetve az öröklődő sorstörténet legendásságát ironikusan felülíró gesztussal a következő mon-

¹⁵ *Uo.*, 188.

¹⁶ PERJÉS Géza, *Mohács*, Bp., Magvető, 1979.

datot jegyzi le: „Sehogy se tetszik nekem, hogy a király, mióta Budáról elindult, senkitől sem kért kölcsönt. Így tett az apja is, amikor halálát érezte közeledni.”¹⁷

Lajos király a történelmi regény teremtette poétikailag megalapozott összefüggések következtében hal meg, halálának elbeszélése nem a történelemből ismert tény közlése. A történelmi regény fikcionaló, alternatív történelemalkotása ez esetben szükségszerűen kitölti azt az űrt, melyet az események alakulásában a kevés számú – mondhatni egyetlen magyar – krónikás forrásanyag okoz. A regény poétikai szükségszerűsége, hogy a rossz sorsra született Lajos beteljesítse a magyar rendek Rákos-mezei új „törvényét”: *a király menjen a másvilágra uralkodni*. A történetírás Mohács-narratívájában a csata – Gyáni Gábor historiográfiai szempontú értelmezése szerint¹⁸ – kétféleképpen beszélődik el. Egyrészt a pontos ismeretek hiánya miatt a történész hipotézisekbe bocsátkozik, és az eposzi retorika is megjelenik beszédében, ami gyakorivá teszi a jelen idő használatát az eseményrend megteremtésében. Gyáni megállapítása szerint így jár el Szakály Ferenc, a mohácsi csatával foglalkozó történészek egyik szaktekinthetősége. A másik lehetséges történészi megközelítést Perjés Géza képviseli: ő a normatív történetírás módszere szerint tölti ki a mohácsi csata történetének hézagait. Ez azt jelenti, hogy Brodaricsnak mint elismert tanúságtevőnek a krónikáját logikai elemzés alapján újraértelmezi, és a valószerűség, az elképzelhetőség alapján mintegy történészi tudástöbblet birtokosaként kikezdi. A király halála egyetlen epizód a csata történetében: a források hiányosságából fakadó történetírás – épüljön hipotézisalkotásra és történelmi analógiára, vagy alkosson normatív szemléletű narratívát – épp csak megemlíti, miközben a csata előkészületeiből és következményeiből alkotja meg Magyarország sorsfordító eseményét, és ezt mohácsi vésznek nevezi.

Krúdynál azonban a király halála, illetve halálra készülése része a Mohács-narratíva megalkotásának. A regény teremt egy fiktív alakot, az íródeákot, aki szemtanúként beszámol a király haláláról. Beszámolója hangoltságában, elbeszélői pozíciójában különbözik a regény elsődleges elbeszélőjének beszédétől. A mindentudó elbeszélő, aki úgy dönt, hogy a magyar történelem egy meghatározó idejét és eseményét gyermekorsók távlatain át mutatja meg, egyszerre ironikus és tragikus színezettel festi meg a király alakját. Iróniával bevont mítoszt teremt a sertésgyomorban nevelkedő csecsemőről, akit aztán az életképtelen és uralkodásra alkalmatlan gyermek király jellemével ruház fel. Ugyanakkor a király utolsó, Budán töltött napját a tragikus fordulat jegyében beszéli el. Lajos tetteit a Rákos-mezei hír után, mely szerint a király menjen a másvilágra uralkodni, nem a politikai mérlegelés befolyásolja; Máriával folytatott zaklatott párbeszédben mitikus távlatokat ad életének, és a magyarokért vállalt életáldozatban akarja kiteljesíteni királyi feladatát: „[...] Megvetéssel legyintettek az életemre, amely nem ért nekik egy fakóvát sem, mert amúgy sem vélték tartósnak. Vén, babonás dajkákra bíztak, akik mindenféle olyan kotyvalékokkal tápláltak, amelyek miatt egész gyermekkorom halálos betegségekkel telt el. Nem voltam még újtukban nekik, de nem is volt szükség az életemre. [...] A magya-

¹⁷ KRÚDY, i. m., 172.

¹⁸ GYÁNI GÁBOR, *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások*, Hadtörténeti Közlemények, 2006/1, 121–133.

rokról beszélnek, akiknek most végre szükségük támadt az én lenézett, kigúnyolt, százszor eladott életemre. [...] Olyanok voltak a gonosz emberek körülöttem, mint a bennem lakozó éltető elem. Ők adtak kedvet ahhoz, hogy tovább folytassam az életet, mikor már régen meguntam azt... Ó, Mária, félek, hogy a véres kard láttára elmúlnak Magyarországról azok az arcok, amelyek addig csak kárörvendően mosolyogni tudtak királyukon!”¹⁹

Az életáldozat vállalása nem tisztán tragikus nagysággal ruházza fel Lajost. Döntése egyben az életről való lemondás is: beteljesedése ez születése óta elrendelt, de legalábbis ellenségei által előállított életútjának. Amikor a király a tőle elvárt viselkedést tanúsítja, vagyis a hadba vonuló seregek élére áll, a rákos-mezei törvények tükrében látja magát, és életképtelenségét átfordítja a magyar király egyetlen legitim szerepvállalásába, melyet élete kiteljesedéseként értelmez. Lajos Máriával hosszan folytatott dialógusában elbeszélői kommentárok nélkül beszél, míg Mária szavait a narrátor kommentálja: így viselkedése a feleség és nem a királyné szerepében megmutatkozó hűségre vall, amely inkább tetteket akadályozó féltésbe torkollik. Lajos monológot mond, amely kommentátlanul hangzik el, éppen Mátyás király tróntermében. E trónterem állandó helyszíne Lajos és Mária beszélgetéseinek, és szimbolikus jelentésre tesz szert a regényben. A Lajos kisserűségét ellenpontoszó ideális magyar király mítosza, illetve az arra emlékeztető uralkodói attribútumok tárháza folyton tükröt tart a királynak. A beszéd lokalizálása a trónteremben azonban csak jelzésértékű, a tér elbeszélése nem része a dialógus kommentálásának. A király döntésének életáldozat-vállalását jelző retorikája az élettől búcsúzó Lajos, és kevésbé a királmítoszokhoz méltó, heroikus tettere készülő uralkodó beszéde. Az elbeszélő távolságot tart a király szólamától, így nem engedi át a tiszta pátosznak.

A király úgy indult a csatába, hogy az elbeszélés utólagossága rossz előjelekkel veszi őt körbe: papok segítették lóra, melyről leesett, rossz álmok gyötörték, utolsó napján apjára emlékeztető viselkedést jegyez fel róla az elbeszélő. A regény előállítja II. Lajos halálának egy olyan narratíváját, mely az elrendelt sors, de legfőképpen a mitikus sorstörténet okozatisága miatt következik be – de mindenképpen megalkot egy olyan *poétikailag* igazolható történetet, mellyel a hivatalos történetírás nem szolgál.

Krúdy történelmi regénye egy közismert történelmi eseményt reprezentál úgy, hogy magának a csatának az eseményeiről esik a legkevesebb szó. E tekintetben a regény narratívája nem különbözik a történetírásától. A regény a király halálának fiktív történetével azonban alternatívát is kínál a történészi tudás számára. Egy csata történelmi távlatokból megrajzolódó eseményrendjének hézagaiban elhelyez kitalált mozzanatok, melyekkel nemcsak alternatív krónikát ír, hanem a krónikás történetmondás fikciójával kívül helyezi Mohácsot a történelem elemző és kritikus diskurzusán, és az emlékezés örök jelenéhez kapcsolja az eseményeket. Így élővé, mindig aktuálissá teszi Mohács emlékezetét: a megélhető történet narrációs sémáját kölcsönzi a történeteknek. A regény emlékezetközösséget teremt a történet szereplői, a fikció krónikása és a mindenkori olvasó között. A történelmi regény így emlékezet és történelem viszonyát is értelmezi: az alcím a magánszférába tereli az események alakulását, azon keresztül tekint a közéleti-politikai események-

¹⁹ KRÚDY, *i. m.*, 164.

re. Az emlékezet a magánszféra territórium, szemben a történelemmel, mely megfosztja a múltat a megélt és ismételhető élményektől, ezáltal mindig a kritikai attitűddel bevont diskurzust képviseli.²⁰ Krúdy regénye azonban emlékezet és történelem között jelöli ki helyét a Mohács-diskurzusban: emlékezhellyé válik. Amellett, hogy élővé teszi Mohács emlékezetét, az emlékezetet alternatív történelemmé alakítja. Mohács nem beszélhető el problémátlanul, vagyis az elbeszélés retorikájában megszületik a történelmi távlat: bár a privátum terében folynak a történések, az elbeszélő távolságot tart az ott zajló eseményektől – a mitikus távlat, a genealógiai emlékezet, illetve az elbeszélői instanciák megsokszorozása révén.

²⁰ Történelem és emlékezet viszonyáról lásd Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, ford. K. HORVÁTH Zsolt = P. N., *Emlékezet és történelem között: Válogatott tanulmányok*, vál., szerk., utószó K. HORVÁTH Zsolt, ford. HAAS Lídia, K. HORVÁTH Zsolt, LAJTAI L. László, NÉMETH Orsolya, TÓTH Réka, Bp., Napvilág, 2010, 13–33.